

Danilo M. RADOJEVIĆ

MITOLOGIJA POD PLAŠTOM NAUKE

Nedavno je objavljena jedna radnja o Jovanu Cvijiću (Svetozara Čulibrka), u kojoj se ne prilazi analitički njegovom djelu, pa se ne pokazuje prava mjera naučnog doprinosa Cvijićeve, već se govori uopšteno i nedokumentovano: izvršio je klasifikaciju „psiholoških tipova“, svoja proučavanja zasni-vao je na „konkretnim činjenicama, tako da njegova sociološka proučavanja balkanskog društva (!) nijesu apstraktna već konkretna“, utvrdio je „šta su sve primili balkanski narodi od tursko-istočnjačkih uticaja“, itd.¹

Nužno je pogledati koliko vrijedi ovakav pristup građanskoj nauci.

Kulminacija „naučne“ konstrukcije u Cvijićevu djelu *Balkansko poluostrvo* predstavlja „dinarski tip“, koji obuhvata narode na prostoru od izvora Save do uvara Timoka, i južno do uvara Drima; pošto bi stvarna analiza fakata – neminovno dovela do suprotnih rezultata, za konstruisanje „dinarskog tipa“ potrebno je bilo zanemarivanje pravog karaktera činjenica, apodiktičnost i opštost zaključaka, što je karakteristično za sanovnike i horoskope: „Dinarski čovek ne veruje da ima teškoća koje ne bi mogao savladati. Njegova je vera nepomućena, pouzdanje bezgranično“, „dinarski su ljudi isto tako odani precima: *nigde toliko* ne znaju za svoje pretke“, njegove osobine „nisu načete stranim uticajima i novim kulturama“, „istoriska tuga (se) zapaža *samo* kod dinarskih ljudi“² (podv. D. R.), i tako dalje!

Valjanost ovih zaključaka, njihovu neprimjenljivost ni na jedan jugoslavenski narod pojedinačno, a u globalu pogotovo, – nije teško uočiti. Jovan Cvijić je prvu verziju te knjige prezentirao francuskoj publici (1918), da bi pred velikim silama „naučno“ „opravdao“ zahtjeve srpske buržoazije za jugoslavenskim zemljama. Zato on i naglašava da „svi dinarski Srbi, od onih u sjevernoj Hrvatskoj, na granici Kranjske, pa do skadarskih Srba“ (!) – imaju istovjetnu svijest o svojoj prošlosti.³ Cvijić, međutim, ide dalje, „dinarski tip“ dijeli na „varijetete“, pa kaže: „Severnom varijetetu pripada Srbija (...). Severni varijetet je *najbolji* predstavnik svih dinarskih psihičkih osobina, a u

¹ Svetozar Čulibrk, „Cvijićeva sociološka proučavanja Balkana“, *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu*, jan. – feb. 1970, str. 121–34.

² Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, Beograd, 1966, str. 202, 362.

³ *Op. cit.*, str. 368.

južnom varijetetu su one neravnomerno razvijene: *jedne pojačane do maksimuma, a druge oslabile ili preinačene*“.⁴ Na temelju ove pojednostavljene karakterologije i danas se čuje mišljenje da „kod Crnogoraca nema sredine: ili su najbolji ili najgori“, što implicira nepolifonost i duhovno siromaštvo, a s druge strane govori da neki drugi narodi mogu biti: polu ili kvarat dobri, zli, nesoji, lupeži, itd. Osim toga, iako Cvijić, na str. 375. pomenute knjige, govori o Crnogorcima kao „južnom varijetetu“, on ih ipak tretira samo kao amorfnu „dinarska plemena“,⁵ koja je podijelio na „raška“ (sjeverna) i „crnogorska“ (južna). Da bi bila „naučno“ ubjedljiva ova slika o nerazvijenosti i amorfnosti Crnogoraca, Cvijić se zadržava na uopštenim konstatacijama, koje nijesu rezultat analize istorijske prošlosti, pravnog, etničkog i duhovnog nasljeđa, filozofskih postulata Crnogoraca, što bi poslužilo kao premise za zaključivanje o složenosti i osobenostima naravi Crnogoraca. Značajno je napomenuti da je u sklerotiziranoj nauci česta pojava da se prevaziđeni stavovi pojedinih naučnika uporno održavaju, jer ranije stvoreni autoritet tih naučnika – postaje čuvar i njihovih zabluda i promašaja.⁶ Na temeljima takve „nauke“ formira se u svijesti čitavih naroda teško iskorjenjiva pogrešna predstava o psihičkim i ljudskim osobinama nekoga drugoga naroda; teškoće se umnožavaju kada se i danas nekritički publikuju takva djela, tj. sa predgovorima i pogovorima, u kojima se samo deklarativno veliča naučni doprinos njihovih autora i uopšteno govori o „kapitalnom značaju“ tih knjiga. Tako su i prije četiri godine ponovo objavljena djela J. Cvijića, đe on, između ostalog, sljedećim riječima prikazuje zajedničke osobine „dinarskih plemena“, tj. Crnogoraca: „Svi odrasli, bez stvarnog zanimanja, odlaze na katune (letnja sela) (!) po planinama, gotovo jedino iz zadovoljstva i da bi proveli lepo letnje vreme na čistom i svežem vazduhu“, jer iz „stočarskog života proizlazi lenost, nekretnost i želja za besposlicom“⁷ (podv. D. R.). Tako Cvijićeви Crnogorci liče na blaženi, predpiramidski svijet, koji planduje, dok mu mǎna pada s neba, i izležava se okolo pećina.

Htijući formulisati zajednička duhovna svojstva „dinarskog tipa“, Cvijić netačno navodi i interpretira Njegoševe stihove, daje im drugi smisao: „Kada vide nepravdu ‘u njima se raspale plamovi’ i tada ‘same bi im suze proka-

⁴ *Op. cit.*, str. 375.

⁵ *Op. cit.*, str. 389–399.

⁶ Ponekad se samo otkrivanjem materijalnih falsifikata mogu radikalno odstraniti zablude; poučan je primjer sudbina uspjelog falsifikata koji je bio učinio, početkom 19. stoljeća, upravnik češkog Narodnog muzeja, Vaclav Hanka, da bi dokazao veću starost češke kulture od njemačke; o rukopisu „Karlovo-Dvur“, koji je bio podešen da bude iz 9. stoljeća, napisan je ogroman broj radova, u različitim naučnim disciplinama, ali nedavnim utvrđivanjem da je rukopis falsifikat – ostaje sva ta literatura samo kao opomena na uzaludan rad, na zablude.

⁷ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, str. 393–394.

pale“;⁸ prvi stih kod Njegoša glasi: „raspale me užasa plamovi“;⁹ izgovara ga vladika Danilo, kao izraz teških sumnja da će buknuti građanski rat koji bi doveo do istrebljenja Crnogoraca; prema tome, stih ne znači ono što hoće da mu prida Cvijić: raspaljivanje neobuzdane ljutnje. Drugi Njegošev stih je: „Suze skaču same na očima“¹⁰; izgovara ga Ridžal Osman, koji oličava princip nasilja, odgovarajući Vuku Mićunoviću, a preko njega nepokorenim Crnogorcima; tako ni ovaj stih stvarno nema ništa od značenja patnje koje hoće da mu dâ Cvijić. Pomoću okrnjaka Njegoševih stihova, njihovim nasilnim spajanjem, mijenjanjem značenja i podvrgavanjem drugoj tendenciji, on je pokušao definisati etiku konstruisanog „dinarskog tipa“, koja je van borbene Njegoševe etike, odnosno Crnogoraca; od svih glavara crnogorskih upućeno je 30. oktobra 1755. godine pismo Turcima, koje odražava tadašnju strukturu svijesti i etičku konstituciju Crnogoraca; pismo se završava monumentalnom mišlju: „A mi smo dužni za našu zemlju i za svoju vjeru i otečestvo svoju krv proliti“.¹¹

Tako je Cvijić pokušavao izjednačiti etiku Crnogoraca i etiku izraženu u „kosovskom mitu“, dajući suštinski drugu sliku pogleda na život Crnogoraca, čiji je najsnažniji umjetnički izraz u 19. stoljeću bio Njegoš, koji je sublimirao borbenu etiku u ličnostima: Ivana Crnojevića, Baja Pivljanina, Danila Petrovića, Vuka Mandušića, i dr. I srpski narod je praktično prevazišao duh „kosovskog mita“ Prvim ustankom (1804), ali politika Miloša Obrenovića i crkva nastoje da ga i dalje održavaju; otuda pokušaji nekih naučnika da dograđuju taj mit, da daju drugi smisao nekim njegovim osnovnim elementima. Vladimir Dvorniković spaja hrišćanski duh pokoravanja sudbini i patnji, što je osnovni smisao „kosovskog mita“, i etiku aktivne borbe Crnogoraca koja donosi „život krvi, muku i vječite nesigurnosti“ – u „kult herojske patnje“. Dvorniković taj „kult herojske patnje“ dovodi u vezu sa socijalnim položajem Crnogoraca između dva rata, pokušavajući da „naučno“ opravda politiku koja ih je ekonomski, kulturno itd. dokrajčivala, i da krivicu za takvo stanje prebaci na strukturu duha narodnog: „Čak i ondje, gdje bi mogao bolje da udesi prilike svoga stanovanja i ishrane, on ipak ustraje u svom starom vegetiranju (...). Ima neki ‘naturalistički stoicizam’ u toj upornosti“.¹²

Po svojoj duhovnoj supstanciji – kako je inače poznato – takozvani „kosovski mit“ (to arhaično sredstvo manipulacije nerazvijenom narodnom svijesću) predstavlja crkvenu konstrukciju, u fabuli njegovoj, spoljnjem okvi-

⁸ *Op. cit.*, str. 367.

⁹ Petar II Petrović-Njegoš, *Gorski vijenac*, stih 80.

¹⁰ *Op. cit.*, stih 1183.

¹¹ *Prednjegoševsko doba*, Titograd 1963, str. 195.

¹² Vlad. Dvorniković, „Životna snaga jugoslovenske rase“, *Misao*, knj. XXXXII, sv. 7–8, Beograd 1930, str. 385, 386, 388.

ru, lako se prepoznaje *Novi zavjet*: knez Lazar Hrebeljanović se iskupiteljski privolijeva „nebeskome carstvu“ i tako oličava vjeru u „božiju pravdu“; pripisane su mu osobine mučenika, ugodnika, blaženog, pravednika, da je „oko slijepih, noga hromih, štaka starosti“; predstavljen je da svjesno ide u pogibiju, da bi obezbijedio božiju milost za svoj narod. U toj fabuli važnu ulogu igra „kosovska večera“, koja je pandan biblijskoj „časnoj večeri“; za trpezom Lazarevom sjedi Vuk Branković koji je obličen za izdajnika, te po moralnoj suštini odgovara Judi. Kult kneza Lazara počeo je širiti njegov sin Stevan, krajem 15. vijeka, koji ga šest puta, u sačuvanim tekstovima, naziva „sve-tim“. U to vrijeme nastalo je i desetak pohvala Lazaru, koje su učvršćivale mit o njemu kao spasiocu i izaslaniku kod boga: predstavljen je kao načelnik velikog sabora mučenika; Konstantin Filozof, kao dvorski pisac Lazarevog sina, kaže da je bog naredio da se Lazar i oni što su bili sa njime – uvjenčaju vijencem mučeništva. Međutim, o Milošu Obiliću nema ranih izvora koji znaju za njegovo ime; ni Konstantin Filozof, taj učeni Bugarin, savremenik događaja, ne zna za Miloševo ime („neki veoma odlični plemić“); tek od 16. vijeka taj „odlični plemić“ nazvan je Kobilić i drugim prezimenima, da bi u 18. v. bio pomenut kao Obilić; korijen toga prezimena (Kobilić, Obilević, Obilić) vjerojatno se nalazi u oblicima „kopil“ i „kopilj“ koji su izvedeni od arapsko-turske riječi.¹³

Jovan Cvijić netačno prikazuje prisustvo Obilića u svijesti i tradiciji Crnogoraca: „Svi Crnogorci stare Crne Gore smatraju Miloša Obilića kao svoga duhovnog pretka, i ne samo da misle o njemu i da mu se dive već ga i sanjaju“.¹⁴ Ova tvrdnja, u tekstu koji pretendira na naučnost, jasno pokazuje metod rada i argumentaciju Cvijićeve; ona se ne zasniva na činjenicama i predstavlja agitacionu krilaticu, hoće da sugerira idolopoklonstvo. Lako je uočljivo da je ta tvrdnja izgrađena na Njegoševom pjesničkom djelu („kunem vi se vjerom Obilića“, „krstu služiš, a Milošem živiš“), u kojemu je Obilić razvijen simbol herojstva, te isto onako kao Homerov Ahiles, u „veliko carstvo... nad sjenama vlada“.¹⁵ To znači da je Cvijić uzimao Njegoševe stihove faktografski. I kraj citiranog stava da Crnogorci „i sanjaju“ Obilića, kojim Cvijić želi sugerirati neoformljenost, spučenost i arhaične zanose, jer su drugo pjesnički simboli i jezik a drugo jezik naučnika, – opet predstavlja iz konteksta izvađene i loše prepričane Njegoševe stihove iz *Gorskog vijenca*: „nočas na san Obilić proleće“...¹⁶ Cvijić, inače, ne koristi autentično Njegoša, čak i za poznate njegove

¹³ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u s.-h. j.*, Sarajevo 1966, str. 415.

¹⁴ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, str. 368.

¹⁵ Petar II Petrović-Njegoš, *Gorski vijenac*, stih 1011.

¹⁶ *Op. cit.*, stih 2383.

stihove, „Nada nema pravo ni u koga do u boga i u svoje ruke“,¹⁷ kaže da su iz narodne pjesme.¹⁸

U ranijoj crnogorskoj književnosti o Milošu Obiliću imamo pomene kod Andrije Zmajevića koji je u 17. vijeku pisao, po uzoru na neku bugaršticu, kako Miloš „sabljom prosječe“ sebi put; vladika Danilo Petrović, smućen „velikom nesrećom“ poslije turskih osvajanja Crne Gore 1714. godine, iz Beča piše „poštovanim knezovima i starješinama crnogorskim“, pravdajući se da mu „nije bilo žao umrijeti“ sa njima da su htjeli „svi skupa časno i slavno“ poginuti kao Miloš Kobilić, koji „poginu sa gospodarem i sa njihovih sedam hiljada boraca“,¹⁹ a Vasilije Petrović ga pominje kao Obilevića, prepričavajući tekst Mavra Orbinija.²⁰ U crnogorskim narodnim pjesmama nema Miloša Obilića. Tako njegovo ime živi u narodu tek od Njegoša, koji ga je učinio jednim od simbola junaštva. Njegoš ne uznosi srpskog kneza Lazara, u čijem je liku kroz „kosovski mit“ predstavljena moć patnje i snaga trpljenja, te je kod Srba obožavan kao svetac; „kosovsku večeru“ Njegoš naziva „prokletom“, kroz usta vladike Danila, a preko crnogorskog puka, u *Prvom kolu* istoga djela, označena je kao „bezumna skupština“²¹, iako je na njoj trijumfovalo Lazarevo okretanje ka bogu.

Potrebno je pomenuti i najnoviji tekst koji govori da su Crnogorci „i u nedavnim borbama klicanjem pozivali Obilića u pomoć: Ha, poteci, Obiliću“.²² Nije teško ustanoviti da pisac pomenute jedinice u *Mitološkom rečniku*

¹⁷ *Op. cit.*, stih 133–4.

¹⁸ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, str. 369.

¹⁹ Dr Jevto M. Milović, *Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore (1685–1782)*, Cetinje, 1956, str. 389.

²⁰ Vasilije Petrović, *Istorija o Čornoj Gori*, Moskva, 1754, str. 21–25. – U *Prednjegoševskom dobu* (antologija), Titograd, 1963, pogrešno je prevedeno Obilević na „Obilić“.

²¹ Petar II Petrović-Njegoš, *Gorski vijenac*, stih 246.

²² *Srpski mitološki rječnik*, izd. NOLIT, Beograd. 1970, str. 203. – Ovaj rječnik svojim naslovom, a i nekim djelovima teksta, proglašava crnogorske običaje i vjerovanja „srpskim“ iako autori u predgovoru objašnjavaju da su obuhvatili mitologiju Crnogoraca i Srba. Potrebno je istaći da nijesu valjani naučni razlozi za to „spajanje“ crnogorske i srpske mitologije, iako ona „predstavlja jednu preživjelu, arhaičnu ideologiju“; mitologija čini veliki dio istorije duhovne kulture svakoga naroda, odražava njegove doticaje sa drugim kulturama, uticaje tla, povijesti, psihičku konstituciju, i dr. Stvarna analiza svega toga ne može se izvesti kada se pomiješaju mitologije dva ili više naroda. Tako, moglo bi se doći do značajnih zaključaka za crnogorsku kulturnu povijest kada bi se izvršila analiza specifičnih vjerovanja i običaja: vjerovanja u zduhače i vjedogonje koja su razvijena u Crnoj Gori „ali i tamo gdje ima u većoj masi“ doseljenih Crnogoraca, vjerovanja koja se odnose na cara Dukljana, boga izvora Binda, kneza Vladimira, Ivana Crnojevića, o pretvaranju vampira u vuka, običaja slave o izdigu, ženskih badnjaka, crnogorskog bratimljenja, toponima (Dajbabe, itd.), imena (Perun, Mitra, itd.), i tako dalje, dakle, vjerovanja, običaja i pamćenja koja se od balkanskih Slavena javljaju samo kod Crnogoraca. Sve to potrebno je podvrgnuti

(P. Ž. Petrović), kao što i neki drugi etnolozi imaju „naviku“ da sve podređuju mistici, kultovima, – bukvalno poima to simbolično izražavanje Crnogoraca, koji tako halaču u boju i podstiču na agon one okolo sebe, što ima izvorno značenje: ko je vitez, ili junak, neka poteče u boj; tj. ne znači da Crnogorci pozivaju „u pomoć“ Obilića! Inače, na taj način P. Ž. Petrović prikazuje Crnogorce da vjeruju u Miloša Obilića kao u sveca pa da zazivaju njegovu svetačku moć, što ne odgovara istorijskoj istini.²³

Cvijić često uopštava i donosi dalekosežne zaključke na temelju nekoga sitnoga detalja ili, čak, izjave jedne ličnosti: tako, za Bugare izričito kaže da su nejunačan narod, da ne razumiju Crnogorce i njihovo shvatanje svijeta, na osnovu toga što mu je jedan Bugarin, koji je prošao kroz Crnu Goru, nepovoljno pričao o Crnogorcima.²⁴ Da bi bolje istakao superiornost „dinarskog tipa“ nad Bugarima, Cvijić veli: „...dinarski su ljudi isto tako odani precima: nigde toliko ne znaju za svoje pretke (...), nigde ih toliko ne vole, ne poštuju i ne misle o njima“, „više no kod ostalih Južnih Slovena ovde su očuvana stara prezimena, pa čak i nadimci kroz pokoljenja, kadšto kroz vekove (...). Naprotiv, Bugari ne pamte svoje pretke (...), prezivaju se samo po ocu“.²⁵ Međutim, poznato je da i kod Srba, sve do početka prošlog stoljeća, nije bilo stalnih

višestrukom naučnom prosuđivanju da bi se saznali doticaji Crnogoraca sa drugim narodima, njihovo porijeklo i migracije, što nije moguće kada se ta materija ne tretira u svijetlu povijesti crnogorskog naroda. Budući istraživači moraće ponovo razdvajati vještački spojeno. Posebno je potrebno naglasiti nedosljednost pri tretiranju crnogorskog tla u ovome rječniku, jer pri ubiciranju pojedinih vjerovanja stoji: „U Crnoj Gori i Paštrovićima“, ili: u Crnoj Gori, pa u Kućima, Vasojevićima itd. Ovi podaci govore o mehaničkom pristupu davno prikupljenoj etnografskoj građi. Crna Gora, kao i ostale države, ima bogatu istorijsku toponimiku koju je nužno upotrebljavati samo uz sadašnje važeće nazive; znači, danas nije moguće, bez konteksta, upotrebljavati toponime koji su se nekada odnosili na djelove ili čitavu Crnu Goru: Prevalitana, Pomorje, Zeta, Hercegovina, Makedonija, Mletačka ili Austrijska Albanija, More dioklitijsko, i dr. Zaharije Orfelin u svoju kartu Balkana, 1772, unosi nazive Liburnija, Ilirik, Dardanija itd. Vuk Karadžić za Peć kaže „varošica u Turskoj“, a za Kolašin – „grad u Hercegovini“ itd. Međutim, ti se izvori u nauci koriste sa potrebnim objašnjenjima. Pošto je svima poznato da su Paštrovići ili Kući dio Crne Gore, nemoguće ih je upotrebljavati naporedno sa imenom *Crna Gora*. Sve ove primjedbe mogu se odnositi i na knjigu Špira Kulišića, *Iz stare srpske religije*, izd. SKZ, Beograd, 1970.

²³ U pomenutom mitološkom rječniku netačno je prikazan i Milošev kult kod Srba: „Miloševo viteštvo i lično požrtvovanje (...) uticalo je na stvaranje kulta u narodu o njemu, pa ga je srpska crkva proglasila za sveca“; međutim, u Srpskoj pravoslavnoj crkvi prisutan je, i to tek od početka 19. vijeka, samo lokalni kult Miloša Obilića (žitije Miloševo koje je nastalo u Vrdniku, 1722, nije dobilo opšti karakter): prvi njegov portret izrađen je 1803, u Hilandaru, a docnije su nastala samo još četiri, u nekim makedonskim i srpskim seoskim crkvama. Istorijski je potpuno opravdano što Srbi nijesu mogli pod Turcima slaviti navodnog Muratovog ubicu, Miloša Obilića.

²⁴ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, str. 531.

²⁵ *Op. cit.*, str. 367–68.

prezimeni, pa ni pamćenja svojih predaka, kako kaže Cvijić. Te činjenice, pored mnoštva drugih izvora, nedvosmisleno potvrđuje Vuk Karadžić: „U Crnoj Gori i Hercegovini narod naš ima svoja prezimena kojima se porodice pozivaju od koljena na koljeno kao i u ostaloj Evropi; *u Srbiji pak toga običaja do našega vremena nije bilo* (podv. D. R.), nego se svaki pozivao po svome ocu (...). Tako i kad su se koji iz Hercegovine ili iz Crne Gore naselili u Srbiji, oni su, počevši se zvati po ovome donjozemskom običaju, prezimena svoja malo po malo poizostavljali, gdje koji i pozaboravljali, a gdje kojima ako se i spominjalo staro prezime najviše su ih kao poruge radi njime nazivali (...). Sada se tek od godine 1804. počelo i u Srbiji, osobito kod znatnijih ljudi, da se ne pišu po očevom krštenom imenu (...). I u carstvu Austrijskome, današnjemu vojvodstvu, naši su se ljudi do skora zvali i pisali po očevome ili po majčinome krštenome imenu kao i u Srbiji, dotle im zemaljske starješine, osobito vidjeći da u jednoj kući i u jednoj porodici ima po nekoliko različitijih prezimena, nijesu to zabranile“.²⁶ Čak ni osnivači dvije srpske dinastije, Karađorđe i Miloš, nijesu imali prezimena: Karađorđe, sin Petra, prezivao se po ocu Petrović, a Miloš, sin Teodora (otuda se ponekad prezivao Teodorović) Mihailova, uzeo je prezime Obrenović po imenu (Obren) prvoga muža svoje majke Višnje.

Ovaj Karadžićev tekst je neobično važno svjedočanstvo za višestruka proučavanja. Crnogorski narod, organiziran u specifičnim slobodnim plemenima, ostvarivao je visoki stepen svojevrstne demokratske državnosti. Zajedničkom borbom i mišlju crnogorski narod je očuvao slobode svakoga pojedinca (naravno, ta sloboda je bila u granicama zakona i etičkih norma koje je kodificiralo samo to društvo); otuda su održana i prezimena crnogorskih familija. Nositi određeno prezime, uvijek je imalo i etičku vrijednost, razvijalo je takmičarski duh u odnosu na nosioce drugog prezimena, tj. prezime je obavezivalo svakoga pojedinca na moralno vladanje, na ljudskoću. Prezime je, dakle, imalo veoma značajnu funkciju u razvijanju i održavanju norma crnogorske etike. Crnogorski narod povezivalo je kroz dugu povijest, pored zajedničkih otpora neprijateljima, više bitnih faktora, umjetničko stvaralaštvo, neobično izražajni i metaforični crnogorski jezik, vjerovanja, tradicija, običaji, kultura življenja (Crnogorci koji su živjeli pod mletačkom vlašću, u primorskom pojasu, bili su spona sa mediteranskim kulturama); u te faktore sigurno spadaju i očuvana tradicionalna prezimena. Iz Karadžićevog teksta vidimo kako su druge sredine vršile pritisak na preseljene Crnogorce da odstupaju i od svojih prezimena, što govori o tokovima gubljenja svijesti o sebi kod raseljenog življa, razbijenog i izdvojenog iz matice.

²⁶ Vuk Karadžić, *Rječnik*, čet. izd., Beograd, 1935, str. 588–589.

Navedeni Cvijićev zaključak da su kod pripadnika „dinarskog tipa“ „očuvana stara prezimena“ samo je, dakle, djelimično tačan, jer nije izveden na temelju stvarnog proučavanja istorije pojedinih balkanskih Slavena, nego je rezultat prijenosa na ostale narode – tradicije ili osobina koje su karakteristične za neke od njih. Dominantna tendencija u ovoj Cvijićevoj viziji Balkana, jeste gradiranje Južnih Slavena po „rasnim“ osobinama, da bi se obezbijedila supremacija jednoga nad ostalijem. Kao što Cvijić ističe „sjeverni varijetet“, kojemu „pripada Srbija“, da je „*najbolji* predstavnik svih psihičkih osobina“ (podv. D. R.) u odnosu na ostale narode koje je uključio u „dinarski tip“, – tako on „dinarski tip“, u cjelini, suprotstavlja Bugarima (Cvijić ovdje pominje direktno Bugare, iako ih je podijelio na „istočno balkanski“ i djelimično „centralni tip“): „Kolika je ta dinarska darovitost vidi se u poređenju sa Bugarima, koji nijesu dali onakve darovite ličnosti“. ²⁷

Ova je teza slična stavu nekih njemačkih autora da su Arijevci „na višem stepenu od Semita, dok su Germani, među Arijevcima, na najvišem“ stepenu socijalnih, kulturnih i drugih vrijednosti. Treba naglasiti da Jovan Cvijić ne ostaje sâm; i mnogi drugi naučnici su prilazili sa istom tendencijom i pravili varijacije o tim neobično važnim i polifonim problemima; njihovi tekstovi imaju vrijednost kao svjedočanstvo o jednom stanju duha, podređenog drskoj političkoj koncepciji koja neminovno sužava logički prostor, smanjuje mogućnost sistematizovanja građe, raznovrsne po značaju, vjerodostojnosti i naučnoj upotrebljivosti. Kao posljedica sunovraćenog metoda zaključivanja da se „opšteusvojenom“ zaključku podređuje tretirana materija, javlja se kod tih autora patetičan stil i pometnja u terminologiji; to je posljedica i upinjanja da se da „originalna“ verbalna definicija pojava, bez zalaženja u njihovu suštinu. Tako dr Branimir Maleš posebno ističe „dinarsku grupu rasa“, što je identično sa Cvijićevim „varijetetima“ „dinarskog tipa“; on isto kaže da „dinarska grupa rasa“ „dostiže do maksimalnih vrijednosti“, čiji je najbolji predstavnik Rastko (Sava) Nemanjin. ²⁸

Pošto S. Ćulibrk ne pokazuje naučnu osnovanost Cvijićevih stavova o „psihičkim tipovima“, i dr., njegov panegirik nije oportun, negira ga sâm Cvijić, koji je, van zemljopisa, pisao najčešće agitaciono-politički tendenciozno: „Bosna i Hercegovina (su) oblasti čisto srpske rase“, ²⁹ „U balkanskim zemljama Turci nijesu ostavili nijednu značajnu tvorevinu, nikakvog značajnijeg

²⁷ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, str. 374.

²⁸ Dr. Branimir Maleš, „Rasno poreklo svetoga Save“, *XX vek*, god. II, br. 1, Beograd, 1939, str. 44. – Maleš, gubeći iz vida stvarne činjenice, u istome tekstu veli da je Rastko (Sava) Nemanjin sam sebi „gotovio hranu: pečen krompir, posan pasulj“, zaboravljajući da su grah i krtola prenijeti iz Amerike u Evropu tek u 16. vijeku.

²⁹ Jovan Cvijić, *Autobiografija i drugi spisi*, izd. SKZ, Beograd, 1965.

materijalnog traga svoje kulture“,³⁰ i tako dalje. Skretanje pažnje na Ćulibrkov članak potrebno je u toliko što on previđa, kao i drugi što pišu o Cvijiću, razvoj nauka i novu opštedrušvenu i psihološku konstelaciju na Balkanu, koja negira i mentalitet cvijićevski i njegove materijalno-duhovne postulate. Deklarativno naglašavanje da je njegovo djelo „velika dragocjenost u riznici naše (!) nauke“ stvarno ne koristi nauci.

„Kritika“, god. IV, br. 20, Zagreb, rujan – listopad 1971, str. 831–837.

³⁰ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo*, str. 413.